

13. Merkur: Rheinischer Merkur [Elektronische Ressource]. – 2003 – 2004. – Mode des Zugangs : <http://www.merkur.de>.
14. Morgenpost: Berliner Morgenpost [Elektronische Ressource]. – 2002 – 2005. – Mode des Zugangs : <http://www.morgenpost.de>.
15. Paul H. Deutsches Wörterbuch: Bedeutungsgeschichte und Aufbau unseres Wortschatzes. – 10., überarb. und erw. Aufl. – Tübingen : Niemeyer, 2002. – 1243 S.
16. /Die/ Predigten Taulers. Aus der Engelberger und Feiburger Handschrift sowie aus Schmidts Abschriften der ehemaligen Straßburger Handschriften. – hrsg. von Ferdinand Vetter // Deutsche Texte des Mittelalters. – hrsg. von der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften. Bd. XI. – Berlin : Weidmannsche Buchhandlung, 1910. – 518 S.
17. RZ-Online: Rhein-Zeitung [Elektronische Ressource]. – 1996 – 2005. – Mode des Zugangs : <http://rhein-zeitung.de>.
18. Wahrig. Deutsches Wörterbuch. – Gütersloh ; München : Bertelsmann Lexikon Verlag, 2001. – 1451 S.
19. Welt: Die Welt [Elektronische Ressource]. – 1995 – 2005. – Mode des Zugangs : <http://www.welt.de>.
20. Zeit: Die Zeit [Elektronische Ressource]. – 1998 – 2005. Mode des Zugangs : <http://www.zeit.de>.

*Світлана Шкварчук
(Чернівці)*

МОВЛЕННЄВА РЕАЛІЗАЦІЯ ЕПТОНІМІВ Й.В. ГЕТЕ: ЕКСПЛІЦИТНЕ VS. ІМПЛІЦИТНЕ ВЖИВАННЯ

Анотація. Розглянуто особливості мовленнєвої реалізації ептонімів Й.В. Гете у сучасній німецькій мові, зокрема їх експліцитне та імпліцитне вживання; проаналізовано окремі аспекти рецепції класика в німецькій лінгвокультурі.

Ключові слова: *Й.В. Гете, крилаті слова, цитати, афоризми.*

Аннотация. Рассматриваются особенности реализации эпонимов Й.В. Гёте в современном немецком языке, в частности их эксплицитное и имплицитное

употребление, проанализированы отдельные аспекты рецепции классика в немецкой лингвокультуре.

Ключевые слова: *Й.В. Гёте, крылатые слова, цитаты, афоризмы.*

Abstract. The article considers the peculiarities of speech realization of Goethe eponyms (winged words) in the modern German language, namely their explicit and implicit usage; there being analysed some aspects of the writer's reception in German linguaculture.

Key words: *J.W. Goethe, winged words, quotations, aphorisms.*

Однією з визначальних рис лінгвістики сьогодення виступає поживлений інтерес мовознавців до традиційно периферійних, але водночас найбільш культурно-маркованих фразеологічних одиниць – паремій (прислів'їв і приказок) та ептонімів (крилатих висловів). На противагу ідіомам, що складають ядро фразеологічного рівня і є вже достатньо вивченими, крилаті вислови (далі – КВ), як фразеологізми переважно реченнєвої структури, все ще залишаються мало дослідженими. Крім того, актуальність вивчення ептонімів пов'язана з сучасними підходами до їх аналізу, зосередженням уваги на лінгвокультурологічних, когнітивних, дискурсивних характеристиках цих мовних феноменів.

Показовими у цьому аспекті виступають ептоніми Й.В. Гете, що активно залучаються східно- та західноєвропейськими дослідниками при вивченні німецького менталітету та описі окремих лінгвокультурних концептів (Є.В. Бабаєва, Ш.Р. Басиров, Є.А. Демідкіна, В.В. Козловський, К.Я. Кусько, Б. Нусс, А.М. Приходько, М. Радерс та ін). Особливостям їх функціонування у сучасній німецькій мові присвячено лише окремі статті В. Мідера [7], Ф. Мьобуса [8], М. Радерс [9] та ін. Огляд літератури дозволяє констатувати, що, попри багаточисельні та розрізнені зауваження загального характеру, в лінгвістичних працях фактично відсутнє фундаментальне дослідження цитатної спадщини Й.В. Гете та її функціонування у сучасній німецькій мові. Наша стаття має на меті частково ліквідувати цю прогалину та розглянути особливості мовленнєвої реалізації ептонімів Й.В. Гете – їх експліцитне (явне) та імпліцитне (неявне) цитування. До аналізу залучено 3015 фрагментів вживання ептонімів письменника, що вилучені з

електронних архівів провідних німецькомовних публіцистичних джерел „Der Spiegel” та „Die Zeit”.

Вживання цитатних фрагментів супроводжується, як правило, відповідною пунктуацією (лапками), паравербальними засобами (курсив, виділення жирним шрифтом) та посиланнями на джерело [4: 657]. Характерним для використання КВ як особливого типу цитат є необов’язковість такого маркування. При цьому відсутність позначок про введення у текст-приймач „чужого слова” не вважається плагіатом [10: 511]. Розглянемо детальніше способи введення епонімів Й.В. Гете у контекст.

А) Експліцитне використання авторських КВ. Введення цитат Й.В. Гете з експліцитною вказівкою на їх авторство (*маркованість* або *атрибутованість* цитати), що складає 30,6 % нашого корпусу, є сигналом свідомого включення КВ як інтертекстуальних фрагментів у текст-приймач. Експліцитне цитування є важливим, наприклад, при виконанні епонімами персуазивної функції (функції переконання): в такому разі відбувається апеляція не тільки до змісту цитованого фрагменту, а й до концепта його автора як елітарної мовної особистості. Як свідчить аналіз мовного матеріалу, експліцитна вказівка на авторство при мовленнєвій реалізації атрибутованих епонімів може відбуватися наступними способами:

- Пряме називання імені автора (із згадуванням / опущенням твору-першоджерела) – 60 % випадків:

Goethe hat natürlich wieder mal einen passenden Vers: „Alles in der Welt läßt sich ertragen / Nur nicht eine Reihe von schönen Tagen” reimte der alte Besserwisser so um 1814 in seinem „Sprichwörtlich” [SPIEGEL ONLINE, 09.10.1998].

До цієї групи логічно віднести, на нашу думку, і досить незначну кількість випадків (всього 5), де немає безпосередньої вказівки на автора, проте міститься певна інформація, що служить для його однозначної ідентифікації. Напр.:

Oder wie es beim größten Dichter der Deutschen heißt, einem auch sonst stocknüchternen Manne, der es an guten Tagen gleichwohl auf seine drei Flaschen Rüdeshheimer brachte: „Nachbarin, euer Fläschgen!” [Die Zeit, 28.8.1992, Nr. 36]

За допомогою слів „*beim größten Dichter der Deutschen*” та поданої інформації щодо “винних уподобань” письменника, а та-

кож, власне, і через відомість самого ептоніма, що є заключними словами Гретхен у сцені „Собор” із першої частини „Фауста”, припускаємо велику ймовірність здогадування читача про істинне авторство цитати.

- Називання дійових осіб, яким належить КВ – 31,3 %. Напр.:

Sie ist eine umsichtige Schriftstellerin mit viel Temperament, wie Klärchen immer freudvoll und leidvoll zugleich. Aber ob auf sie auch die letzten Worte des herrlichen Klärchen-Liedes zutreffen – „Glücklich allein ist die Seele, die liebt” – , konnten wir ihren bisherigen Büchern nicht entnehmen [DER SPIEGEL - 12.02.1996] (у статті згадується цитата із пісні героїні грагедії „Егмонт” – Клерхен).

- Інші непрямі вказівки (назва твору, сцени, місця дії тощо) – 8,7 %:

„Politisch Lied, ein garstig Lied” — die aufgefrischte Reminiszenz an den Refrain aus Auerbachs Keller wird unserer Demokratie noch weidlich zu schaffen machen. [DIE ZEIT, 20.11.1970, Nr. 47] (ідентифікації авторства та першоджерела служить в уривку згадування відомого місця дії зі сцени „Авербахів склеп у Лейпцигу” трагедії „Фауст”).

Як засвідчують отримані результати, найчастотнішим є пряме називання автора, яке складає майже дві третини від загальної кількості атрибутованих цитувань. Окрім ввідних фраз типу *getreu dem Goethe-Wort, nach der Goethe-Maxime, um es mit Goethe zu sagen, frei nach Goethe, im Sinne Goethes, in Goethes Worten, wie schon Goethe sagte, mahnte, fragte* тощо, які є характерними для експліцитного введення ептонімів Гете, окремої уваги заслуговує метамовне коментування з оцінними компонентами. Це дозволяє простежити окремі аспекти рецепції класика в сучасній німецькій лінгвокультурі. В аналізованих фрагментах підкреслюється:

- мудрість та велич німецького генія: *unser Dichtergott Goethe, der alte Meister, Altmeister Goethe, Old Goethe, der Dichterbürst, ein sehr kluger deutscher Dichter, der alte Besserwisser, Großpoet, aus dessen Werken unzählige geflügelte Worte deutscher Sprache stammen, а також його сентенцій – Goethes goldene Worte, diese Goethe-Weisheit, Goethes ewige Wahrheit, der weise Rat (Goethes), dies klassische Zitat unseres größten Dichters, jene erhabene Sentenz des Herrn von Goethe, getreu des guten, wahren und schönen Goethe-Wortes;*

- його належність до німецької нації: „*unser Goethe*”, *wie es beim größten Dichter der Deutschen heißt*, а також локальна належність – *stammt vom berühmtesten Frankfurter der Ausspruch, unser Frankfurter Lokalpoet*;

- професійна діяльність поета: *behauptete der Staatsminister von Goethe, der gute Geheimrat, der Dichter-Minister, Finanzminister, der alte Geheimrat Goethe*.

Щодо негативного ставлення до Й.В. Гете, то тут нами виявлено лише три приклади із наступними маркерами: *jener unsympathische Geheimrat, nicht sonderlich geschätzten Goethe zitieren* та дещо більшим фрагментом, що показує скептичне ставлення сучасників до Гете – *wie ein deutscher Dichter sagte, der heute vielenorts nicht mehr als ein Lächeln und, in Halbleder verpackt, einen Prestige-Platz im Bücherschrank wert scheint*.

Серед експліцитного цитування із називанням дійових осіб та іншими непрямыми вказівками (називання твору, сцени, місця дії тощо) кількісно виділяються персонажі Фауста та Мефістофеля – 64,4 % (у приблизному співвідношенні 2:1 відповідно) та сама трагедія „Фауст” – (63,7 %), що пов’язано, на нашу думку, із загальним переважанням КВ, що походять саме з цієї драми [пор. 6].

Б. Імпліцитне використання авторських КВ. Цитування епонімів Й.В. Гете без наведення будь-яких даних щодо їх авторства, тексту-першоджерела тощо вважатимемо імпліцитним введенням КВ (синонімічні терміни – *немарковане* або *неатрибутоване* цитування). За даними нашої вибірки воно становить 69,4 % від аналізованого корпусу.

Для пояснення механізму сприйняття реципієнтами імпліцитного цитування КВ класика скористаємось терміном „глибина ідентифікації”, запровадженим Н.А. Оніщенко, та відповідною схемою (див. рис. 1), яку дослідниця розробила для репрезентації інтертекстуального потенціалу епонімічних виразів на прикладі афоризму.

Авторка трактує термін „глибина ідентифікації” як „кількість актуалізованих у свідомості адресата інтертекстуальних зв’язків з концептом прецедентного тексту, концептом автора і такими, що виходять з них” [3: 94]. Тобто мова йде про глибину сприйняття та розуміння епонімічних виразів як інтертекстуальних елементів, що залежатиме не тільки від знайомства адресата з текстом-

першоджерелом (його культурно-мовної компетенції), а й від ступеня експліцитності посилань здійснених адресантом (атрибутованості чи неатрибутованості цитати). Вірне співвіднесення цитати з її автором (тип А, рис. 1) сприяє актуалізації фонових знань адресата про ідейно-художній світ письменника (концепт твору, з якого походить цитата, та інших творів автора), а також часову, соціокультурну віднесеність епоніма (вертикальний контекст) [там само].

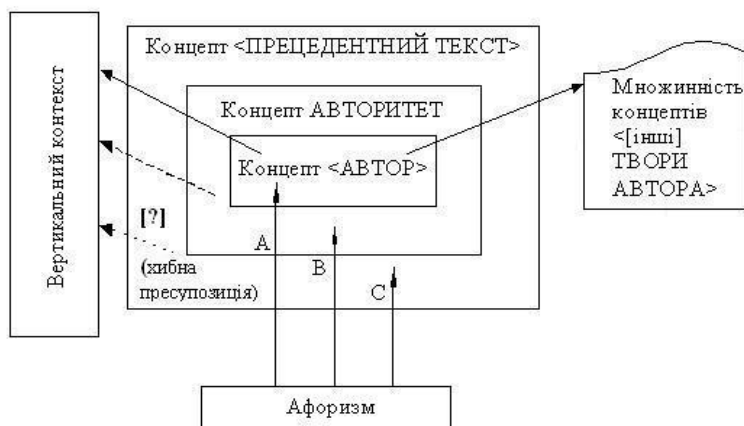

Рис. 1. Апеляції до концепту precedentного тексту афоризму залежно від „глибини ідентифікації” (за Н.О. Оніщенко)

Серед двох розглянутих типів використання авторських КВ – імпліцитного (неявного) та експліцитного (явного) – саме експліцитне введення епонімів із зазначенням їх авторства та / або тексту-першоджерела, яке складає 30,6 %, сприятиме досягненню максимальної „глибини ідентифікації”.

Як же відбувається декодування текстового імплікату для неатрибутованого використання авторських КВ? Одним із можливих випадків є хибна пресупозиція реципієнта (тип С, рис. 1), що передбачає ідентифікацію епоніма як анонімного загальнонародного вислову – прислів’я або приказки. Такий алгоритм є досить поширеним для рецепції КВ Й.В. Гете в німецькомовній лінгво-

культури. Адже, в процесі довготривалого використання ептонімів „печать авторства” (своєрідний „авторський відбиток” у смислової структурі мовних феноменів) стирається і такі КВ, звільнившись від авторських асоціацій, сприймаються носіями мови як анонімні фразеологічні одиниці. Про це явище свідчать також результати нашого опитування [див. 5].

Проміжною стадією між розглянутими типами А та С виступає процес ідентифікації, при якому адресат сприймає вираз як авторський, проте, не знаючи чи не пам'ятаючи джерела походження, не може встановити зв'язок з концептом автора (тип В, рис. 1). У цьому випадку відбувається лише актуалізація концепту АВТОРИТЕТ – усвідомлення того, що вислів є цитатою „когось із великих”. Цей тип сприйняття детермінується двосторонньою природою КВ: оберненістю до двох текстів – тексту, що їх породив, і тексту, що запозичив [2: 127]. Своєрідними непрямыми маркерами, які сигналізують про цитатність виразу, їх належність до літературного тексту-першоджерела є специфічні ознаки, названі В.І. Гаврисем „сигналізаторами КВ” [1: 8].

Відповідно до опитувань носіїв мови, для ептонімів із нашого корпусу такими сигналізаторами слугують: римована форма ептонімів (*Da steh ich nun, ich armer Tor! Und bin so klug als wie zuvor*); наявність застарілої лексики (*Ein echter deutscher Mann mag keinen Franzen leiden*), поетизмів (*Lust und Liebe sind die Fittiche zu großen Taten*), лексем високого літературного стилю (*Die Sterne, die begehrt man nicht*) та власне піднесений і пафосний зміст багатьох ептонімів (*Edel sei der Mensch, hilfreich und gut!*). Окремо виділяються КВ, в яких функцію розпізнавальних елементів виконує наявність власних імен: *Gretchenfrage stellen; Götz von Berlichingen!; Stirb, Götz – du hast dich selbst überlebt; Heinrich! Mir graut's vor dir; Du siehst mich lächelnd an, Eleonore; Die Leiden des jungen Werthers*.

Отже, за характером атрибутованості КВ нами виділено два типи введення ептонімів Й.В. Гете – експліцитне (30,6 %) та імпліцитне (69,4 %). Значне кількісне переважання саме останнього способу свідчить, на нашу думку, про високий ступінь фразеологізації деяких КВ, авторство яких у синхронному зрізі є нерелевантним, а також про загальновідомість певних ептонімів (напр.: *Da steh ich nun, ich armer Tor! Und bin so klug als wie zuvor*), для

яких необхідність додаткових вказівок та роз'яснень при введенні в контекст є зайвою.

При експліцитному цитуванні вказівка на авторство відбувається за допомогою прямого називання імені автора – 60 %, згадування дійових осіб, яким належить КВ – 31,3 % та інших непрямих вказівок – 8,7 %. Експліцитне використання ептонімів Гете сприяє актуалізації фонових знань адресата про ідейно-художній світ письменника та виходу до вертикального контексту, тобто досягненню максимальної „глибини ідентифікації”. Для імпліцитно введених авторських КВ можливою є хибна ідентифікація ептонімів як анонімних загальнонародних висловів (прислів'їв чи приказок) або авторитетних слів „когось із великих” без встановлення зв'язку з концептом автора. При їх сприйнятті важливою є наявність маркерів-сигналізаторів цитатності (присутності „чужого слова”), а також інтенсивність інтертекстуальної конотації.

Предметом подальшого дослідження з обраної тематики у перспективі може бути вивчення особливості модифікованого вживання КВ німецького класика, розгляд дискурсної реалізації його ептонімів у синергетичному аспекті та проблема максимального збереження при перекладі всіх прагматико-стилістичних ефектів, що властиві дискурсній реалізації цих мовних феноменів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гавриць В.И. Крылатые выражения и их роль в обогащении фразеологического состава современного немецкого литературного языка : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / В.И. Гавриць. – М., 1971. – 20 с.
2. Дядечко Л.П. Крылатые слова как объект лингвистического описания: история и современность / Л.П. Дядечко. – К. : КНУ ім. Тараса Шевченка, 2002. – 290 с.
3. Оніщенко Н. Інтертекстуальний потенціал афоризму як прецедентного тексту / Н. Оніщенко // Нова філологія : наук. журн. / гол. ред. Манакін В.М. – Запоріжжя : ЗНУ, 2008. – № 30. – С. 92–97.
4. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
5. Шкварчук С.С. Ептоніми Й.В. Гете в культурно-мовній компетенції рідномовців (статистичний аналіз результатів експерименту) /

- С.С. Шкварчук // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / гол. ред. Л.М. Марчук. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2010. – Вип. 22 : Філологічні науки. – Т. 2. – С. 188–194.
6. Шкварчук С.С. Психолого-когнітивні фактори епонімізації цитат Й.В. Гете та їх прецедентний статус / С.С. Шкварчук // Мова і культура : наук. журн. / гол. ред. Д.С. Бурого. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бурого, 2010.– Вип. 13. – Т. VII (143). – С. 99–105.
  7. Mieder W. “Edel sei das Zitat”: Goethes geflügelte Worte in den Massenmedien // Aphorismen, Sprichwörter, Zitate: von Goethe und Schiller bis Victor Klemperer / W. Mieder. – Bern; Berlin; Bruxelles; Frankfurt am Main; New York; Oxford; Wien : Peter Lang, 2000. – S. 11–34.
  8. Möbus F. Die Meyrink-Hypothese. Zur aktuellen Verwendung geflügelter Worte – das Beispiel „Faust“ / F. Möbus // Muttersprache. Vierteljahresschrift für deutsche Sprache. – Wiesbaden ; Berlin : GfdS. – № 108. – 1998. – S. 232–251.
  9. Raders M. “Ihr mögt mich benutzen” – Zur Aktualität von Goethe-Zitaten // Res humanae proverbiorum et sententiarum: Ad honorem Wolfgangi Mieder (Gebundene Ausgabe) / Hrsg. von C. Földes. – Tübingen : Gunter Narr Verlag, 2004. – S. 267–277.
  10. Metzler-Literatur-Lexikon: Begriffe und Definitionen / [hrsg. von Günther u. Irmgard Schweickle ; Mitarb. Irmgard Ackermann]. – 2., überarb. Aufl. – Stuttgart : Metzler, 1990. – 525 S.